

Predrag Milidrag

*ULOGA INDUKCIJE U SPOZNAJI NEDEMONSTRABILNIH PRINCIPA
KOD T. AKVINSKOG*

APSTRAKT: Analiza 20. lekcije druge knjige Komentara Druge analitike pokazuje da za Tomu Akvinskog postoje četiri vrste nedemonstrabilnih principa, aksiome, definicije, hipoteze i tzv. uzročni principi. Na osnovu poređenja aksioma i uzročnih principa pokazuje se da je za spoznaju uzročnih principa neophodna indukcija; time je odbačeno tumačenje da indukcija ima ulogu u spoznaji svih vrsta nedemonstrabilnih principa. U tekstu se razlikuju dva smisla indukcije: širi koji obuhvata svaku spoznaju na osnovu opaženih pojedinačnosti i strogi koji se odnosi na induktivni proces opisan u Drugoj analitici. U strogom smislu, kod Tome indukcija nema ulogu u spoznaji aksioma, ali u širem smislu ponavljanih opažaja njena je uloga obezbeđivanje čulnih podataka na osnovu kojih razum shvata značenje termina koji su korišćeni u aksiomi.

KLJUČNE REČI: indukcija, nedemonstrativni principi, uzročni principi, Komentar Druge analitike, univerzalije, Robert Šmit.

Toma iz Akvina (Thomas Aquinas) držao je da su nedemonstrabilni principi suštastveno važni za sticanje znanja (*scientia*) i da služe kao polazna tačka za demonstraciju. Kao i za Aristotela (Ἀριστοτέλης), za njega je demonstracija silogizam koji proizvodi znanje o uzroku stvari ili događaja. Premise moraju biti istinite, prvotne, neposredno jasne, moraju prethoditi zaključku i moraju se prema njemu odnositi kao uzrok prema posledici (*In I Post. an.*, 1. 4, n. 10);¹ i, naravno, moraju biti bolje poznate od zaključaka. U *Komentar Druge analitike* dominikanski učitelj sledi

1 Dela Andeoskog doktora biće citirana na sledeći način: *In II Post. an. – In libros Posteriorum analyticorum Aristotelis*; *ST – Summa theologiae*; *In Meta. – In duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis expositio*; *Sententia Ethic. – Sententia libri Ethicorum*; *In Sent. – Scriptum super Sententiis magistri Petri Lombardi*; *In Periherm. – Expositio libri Peryermeneias*. (Tekst je nastao u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2020. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja)

Aristotelovu podelu nedemonstrabilnih principa na aksiome, definicije i hipoteze (*In I Post. an.*, 1. 5, n. 6). Svaka je od tri vrste principa samoočevidna (*per se nota*) ukoliko se zna značenje njihovih termina (isto), odnosno ako je predikat uključen u pojam subjekta (*In I Post. an.*, 1. 5, n. 9; ST I, 2, 1). Aksiomi imaju specijalan status pošto su sastavljeni od termina koje svi razumeju, dok definicije i hipoteze zahtevaju neko prethodno znanje da bi se znala značenja njihovih termina.²

Toma navodi još jednu vrstu principa koja se bi se mogla nazvati uzročnim principima. Iako je eksplicitno ne identifikuje, tu posebnu vrstu nedemonstrabilnih principa, dobijenih indukcijom, u poslednjoj lekciji druge knjige *Komentara* on uključuje kao deo razmatranja na koji način čovek stiče znanje o nedemonstrabilnim principima. Problem spoznaje prvih principa tesno je povezan s problemom nastanka univerzalija. Prostim poimanjem (*simplex apprehensio*) spoznaju se suštine stvari i kao spoznate one su univerzalizovane, a postaju univerzalije kada im je, na osnovu poređenja sa stvarima u svetu, pripisana neka od intencija univerzalnosti, rod ili vrsta, na primer.³ Koje je mesto indukcije u tom procesu, pošto Toma nedvosmisleno kaže da nema univerzalija bez indukcije? Koji je odnos apstrahovanja i indukcije?⁴

Uzročni principi

U poslednjoj lekciji druge knjige *Komentara Druge analitike*, Toma opisuje „kako se u nama javlja spoznaja prvih principa“ kroz proces induktivnog zaključivanja (*In II Post. an.*, 1. 20, n. 11). On izlaže Aristotelov opis tog procesa: indukcija započinje čulnim opažanjem u životinjama koje poseduju sposobnost pamćenja. Ponovljena sećanja na iste predmete ili stanja proizvode iskustvo (*experimentum*) koje „nije ništa drugo do uzimati nešto od mnoštva stvari sačuvanih u pamćenju“.⁵ Toma tvrdi da iskustvo nije dovoljno za sticanje principa, već se na materijal iskustva mora primeniti razum: „Međutim, iskustvo zahteva nekakvo zaključivanje o pojedinačnostima pomoću kojeg je jedna poređena s drugom i to je svojstveno za razum (*rationis*). Tako, kada se neko priseća da je određena biljka više puta uspevala

2 Primer za aksiome je *celina je veća od svojih delova*; za matematičke tvrdnje potrebno je prethodno znanje, npr. *svi pravi uglovi međusobno su jednaki* (*In I Post. an.*, 1. 5, n. 7).

3 Up. *In I Periherm.*, 1. 10, n. 9; vidi i *In I Sent.*, d. 2, q. 1, a. 3, *In II Sent.*, d. 17, q. 1, a. 1. Za konstituciju univerzalija, vidi Milidrag 2019: 102–113.

4 Sekundarna literatura o ovom problemu vrlo je oskudna. Na raspolaganju je i dalje nezaobilazna Šmitova knjiga (Schmidt 1966, posebno 177–201 za intenciju univerzalnosti, 270–295 za mesto indukcije).

5 *In II Post. an.*, 1. 20, n. 11, takođe *In I Meta.*, 1. 1, no. 15, 16, 18, 19. Za pojam iskustva kod Tome, vidi Lennon 1960, Barker 2012.

da izleči mnogo ljudi od groznice, za njega se kaže da ima iskustvo o tome da ta biljka leči groznicu. Međutim, razum ne staje na iskustvu o pojedinačnostima, već iz mnoštva pojedinačnosti koje je iskusio uzima ono zajedničko što se uvrežilo u duši i razmatra to bez razmatranja ijedne pojedinačnosti; ono što je zajedničko prihvaćeno je kao princip veštine i znanja (*Ratio autem non sistit in experimento particularium, sed ex multis particularibus in quibus expertus est, accipit unum commune, quod firmatur in anima, et considerat illud absque consideratione alicuius singularium; et hoc commune accipit ut principium artis et scientiae*)“ (*In II Post. an.*, 1. 20, n. 11). Akvinac nedvosmisleno drži da je reč o nedemonstrabilnom principu dobijenom pomoću indukcije koji se razlikuje od tri ranije navedene klase: on nije aksiom, pošto se može pojmiti situacija u kojoj dotična biljka ne leči groznicu; nije ni definicija, pošto razumevanje definicije dotične biljke ne uključuje nužnim načinom i referencu na njena lekovita svojstva; takođe, nije reč ni o hipotezi, jer ona mnogo više tvrdi od prostog potvrđivanja postojanja biljke.

Osim iskustva, potreban je neki oblik zaključivanja da bi se pojmla zajednička osobina koja je uočena u ponovljenom iskustvu. Tomin komentar navodi primer procesa dolaska do principa koji može služiti kao propozicija u demonstraciji: „Na primer, sve dok lekar razmatra da je ova biljka od groznice izlečila Sokrata, Platona i mnoge druge, reč je o iskustvu; no, kada njegovo razmatranje dođe do toga da ta vrsta biljke leči groznicu apsolutno (*simpliciter*), tada je to prihvaćeno kao pravilo medicinske veštine“ (isto). U Tominom primeru, lekar je uradio više od obrazovanja univerzalnog pojma toga šta je biljka; on je otkrio njena uzročna svojstva. Nadalje, došao je do propozicije koja se može koristiti u demonstrativnom silogizmu: Svaka biljka x leči groznicu.

U nastavku 20. lekcije Akvinac sumira Aristotelov opis procesa kretanja od vrste do roda. Razmatrajući *čoveka* i *konja*, duša na kraju stiže do nečeg što im je zajedničko, životinje koja je viša, tj. opštija univerzalija (*In II Post. an.*, 1. 20, n. 14). To se može nastaviti dok se ne stigne do najviših rodova. Na kraju razmatranja indukcije svetac ponavlja Aristotelov zaključak: „Prema tome, pošto spoznaju univerzalija stičemo na osnovu pojedinačnosti, [Aristotel] zaključuje da je očito nužno da prvi univerzalni principi budu spoznati pomoću indukcije. Jer pomoću indukcije čulo uvodi univerzaliju u dušu (*per viam inductionis, sensus facit universale intus in anima*)“ (isto).

Aksiomi i indukcija

Iako kao primer principa spoznatog indukcijom Toma nudi uzročni princip, ostaje nejasno da li smatra da se i druge vrste nedemonstrabilnih principa spoznaju istim procesom. Istoričari njegove misli uglavnom smatraju da indukcija igra istu ulogu u

sticanju svake vrste principa.⁶ Reč je o uverljivom tumačenju, pošto pomoću indukcije „spoznaja prvih principa nastaje u nama“, kaže Toma ne kvalifikujući tu tvrdnju ni na koji način. S druge strane, takođe tvrdi da prvi principi postaju poznati ne pomoću procesa zaključivanja, već time što se spoznaju pojmovi (*In IV Meta.*, l. 6, no. 599). Neki principi, kaže on, prirodno su spoznati (*naturaliter nota* ili *cognita*) ili su spoznati na nediskurzivan način, bez zaključivanja, bez kretanja, bez poređenja (*sine collatione*) i bez umovanja (*sine cogitatione*), neposredno, pomoću prostog uvida ili pomoću prostog pristajanja čim se razumeju termini propozicije, zato što je značenje predikata sadržano u onom subjekta.⁷ Međutim, Toma jasno tvrdi da indukcija zahteva zaključivanje ukoliko hoćemo da pojмимо zajedničku osobinu koja se nalazi u raznolikom iskustvu. Traže li, onda, svi principi indukciju da bi bili spoznati?

Aksiomi se razlikuju od definicija zato što su propozicije sačinjene od primarnih pojmova koje svako shvata, kao što su biće, nebiće, jedno, dobro, deo i celina, jednako i nejednako. Na osnovu shvatanja tih pojmova odmah se spoznaju neki samoočigledni principi, princip neprotivrečnosti, da je celina veća od dela, da dve stvari jednake s trećom jesu i međusobno jednake. Čini se da indukcija nema ulogu barem u sticanju prvog aksioma. Toma tvrdi da princip neprotivrečnosti ne može biti zadobijen nikakvim procesom zaključivanja, pošto je po sebi polazna tačka za svako zaključivanje (*In IV Meta.*, l. 6, no. 604).

Šmitovo tumačenje

I Robert Šmit brani gledište da kod Tome indukcija ima ulogu u sticanju svih prvih principa, zajedno s aksiomima i definicijama. Kao potvrdu, on povlači paralelu između apstrakcije i indukcije. Za Akvinca i apstrakcija i indukcija rezultiraju u spoznaji nečeg univerzalnog. Ono što ih razlikuje, tvrdi Šmit, jeste to što je apstrakcija na nivou prostog poimanja (prva operacija razuma), a indukcija na nivou suđenja i zaključivanja (druga i treća). Apstrahovanje rezultira u obrazovanju univerzalnog pojma. Da iskoristimo Šmitov primer, da bi se zadobio univerzalan pojam cele jabuke, na osnovu iskustva brojnih isečenih i celih jabuka, obrazovan je pojam cele, nepodeljene jabuke. Šmit tvrdi da je za obrazovanje još univerzalnijeg pojma, celine kao takve, potrebna „šira baza iskustva“, uključujući različite primere celina i delova (Schmidt 1966: 290). Po sticanju univerzalnog pojma, razum je u stanju da obrazuje suđenje kojim potvrđuje ili negira da je takav pojam primenjen na neki skup pojedinačnih stvari: „Sud je napravljen svaki put kada je konkretno biće pojmljeno pod univerzalnim aspektom, Otud, svaki put kad je nešto pojmljeno kao celina naprav-

6 Up. Conway 1959: 341.

7 Za sva mesta u Tominim tekstovima, vidi Schmidt 1966: 284–285.

ljen je sud 'Ovo je celina' i svaki put kada je nešto pojmljeno kao deo napravljen je sud 'Ovo je deo' (isto). Zato što se pojmovi celine i dela međusobno uključuju, Šmit tvrdi da je svaki put kada su celina ili deo pojmljeni pod univerzalnim aspektom automatski napravljen još jedan, implicitan sud, naime „ova celina veća je od ovog dela“ (isto).

Dok apstrakcija počinje pojedinačnim predmetima i iskušava brojne primere pre obrazovanja univerzalnog pojma, indukcija počinje suđenjima o pojedinačnim predmetima pojmljenim pod univerzalnim aspektom. Kao što iskušavamo ovu ili onu celu jabuku ili kuću, pre obrazovanja univerzalnog pojma *celina* stvaramo sud „ova celina veća je od ovog dela“ i „ona celina veća je od onog dela“, sve dok se indukcijom ne dođe do univerzalne propozicije *svaka celina veća je od svog dela* (Schmidt 1966: 290). Šmit smatra da se tako mogu pomiriti Akvinčeve tvrdnje da su samoočigledne propozicije pojmljene i direktno i indukcijom: univerzalna propozicija „zna se intuitivno utoliko što je veza između subjekta i predikata poznata u svakoj instanci spoznaje subjekta i na osnovu puke činjenice razumevanja subjekta i predikata... Ipak, univerzalna propozicija poznata je indukcijom i diskurzivno utoliko što je poznata na osnovu mnogih propozicija o pojedinačnostima i ne može se znati u svojoj univerzalnosti osim na osnovu mnogih konkretnih propozicija koje pokrivaju raznovrsnost slučajeva“ (Schmidt 1966: 291).

I pored nesporne vrednosti, Šmitovo tumačenje ima ozbiljne nedostatke. On primenjuje tumačenje indukcije na princip neprotivrečnosti. Prema Tomi biće (*ens*) prvo je spoznato prostim poimanjem, a princip neprotivrečnosti, koji sledi poimanje bića, prvi je spoznat princip.⁸ U kom je, onda, smislu potrebna indukcija da bi se znao taj princip? Šmit tvrdi da iako je istina da je pojmljeno „čak i u našem prvom aktu poimanja“, biće je na početku poimano na veoma nejasan način, a to „ni u kom slučaju nije spoznaja zajedničkog bića ili bića kao bića“ (Schmidt 1966: 292). Ova kasnija koncepcija bića zahteva spoznaju brojnih drugih bića, tako da „spoznaja univerzalnog principa neprotivrečnosti ... zahteva indukciju na osnovu mnogih pojedinačnih suđenja o neprotivrečnosti“ (isto). Otud, isto kao i u primeru s celinom i delovima, svaki put kada je pojmljeno biće kao biće napravljen je i implicitan sud o pojedinačnosti *ova stvar koja jeste nije nepostojeća*. Na osnovu mnogih takvih sudova indukcija na kraju proizvodi princip *svako biće kao biće nije nebiće* (isto).

Na ovom mestu teško je složiti se sa Šmitom. Princip neprotivrečnosti ima jedinstveno mesto u ljudskom mišljenju. Čovek može koristiti proces indukcije bez razumevanja principa *svaka celina veća je od svog dela*. Kad se dođe do principa neprotivrečnosti, međutim, moramo ga već posedovati ukoliko hoćemo pokrenuti ikakav diskurzivan proces, uključujući i klasifikaciju iskustva koja je deo indukcije. Otud, jedini smisao u kojem se za indukciju može kazati da potvrđuje univerzalnost princi-

8 Za to i mesta kod Tome, up. Milidrag 2019: 30–43.

pa neprotivrečnosti jeste sagledavanje njegove upotrebe; ali, funkcija indukcije nije da nas učini svesnim onih principa koje već posedujemo, već da objasni odakle oni.

Za tezu da je aksiom *celina je veća od svojih delova* zadobijen indukcijom Šmit se primarno oslanja na sledeće mesto iz *Komentara Druge analitike*: „Principi apstraktnih stvari, iz kojih proizilaze demonstracije načinjeni su očitima pomoću nekih pojedinačnosti koje opažamo čulima (*nisi ex particularibus aliquibus, quae sensu percipimus*). Na primer, gledajući jednu čulnu celinu (*totum singulare sensibile*) vođeni smo spoznaji toga šta je celina i šta je deo i posmatrajući to u mnogim primerima spoznajemo da je svaka celina veća od svog dela. Prema tome, univerzalije iz kojih slede demonstracije poznate su nam samo putem indukcije“ (*In I Post. an.*, 1. 30, n. 5). Ovo mesto snažno sugerise da Toma drži da je indukcija uključena u proces dolaska do aksioma. Međutim, mesto je uzeto bez konteksta. Neposredno pre njega svetac tvrdi da postoje dva načina na koje je moguće steći znanje, demonstracijom i indukcijom (*In I Post. an.*, 1. 30, n. 4), a potom objašnjava kako na ovom mestu koristi reč indukcija: „[D]emonstracija proizilazi iz univerzalija, dok indukcija proizilazi iz pojedinačnosti. Otud, ukoliko bi se univerzalije iz kojih sledi demonstracija mogle spoznati bez indukcije tada bi sledilo da čovek može steći znanje (*scientia*) bez čulnosti. Međutim, nemoguće je znati univerzalije bez indukcije (*Sed impossibile est universalia speculari absque inductione*)” (isto).

Dva smisla indukcije

Još širi kontekst oba ova mesta jeste Tomino tumačenje Aristotelove tvrdnje da su za demonstraciju traženi čulni podaci i da onaj ko nema neko čulo neće imati ni znanje pojedinačnosti koje se stiče tim čulom. Zato, ne čini se da treba uzeti Tominu poentu u smislu da je celokupan induktivan proces (čulnog opažanja, pamćenja, iskustava o pojedinačnostima i potom zaključivanja o tim iskustvima) uključen u dolazak do aksioma. Tomina je poenta naglašavanje da spoznaja svih univerzalija, pojmova ili propozicija, došli do njih apstrakcijom ili suđenjem putem induktivnog procesa, mora započeti čulnim zahvatanjem pojedinačnih predmeta ili stanja stvari i na ovom mestu on indukcijom naziva *svaku* spoznaju putem čula.

Dakle, morala bi se razlikovati dva smisla indukcije kod Tome: a) širi smisao po kojem se indukcijom može nazvati svaka spoznaja koja proizilazi iz opaženih pojedinačnosti,⁹ i b) strogi smisao koji se odnosi na ceo induktivan proces kako je izložen u *Druvoj analitici*. Toma ne izlaže šta je indukcija u strogom smislu i kako se ona primenjuje na aksiome, već naprosto odbacuje urođenost znanja o principima. Njegov jedni opis indukcije u strogom smislu jeste proces čula–pamćenje–iskustvo–

9 Za šire značenje indukcije kod Tome, vidi Owen 1941.

zaključivanje i paradigmatičan primer koji nudi kao princip zadobijen tim procesom u *Komentaruru Druge analitike* jeste uzročni princip *ova vrsta biljke leči groznicu*.

Vrlo je koristan Šmitov opis indukcije ukoliko se ograniči na uzročne principe. Uzmimo svečev primer *ova vrsta biljke leči groznicu*. Očito je da je opažanje biljke i obrazovanje univerzalnog pojma nedovoljno kao osnova za obrazovanje suđenja o njenim uzročnim svojstvima. Početna čulna iskustva koja su potrebna za obrazovanje ovog principa tiču se delovanja biljke na pacijenta. U svakom slučaju, lekar pravi sud „ova biljka leči *ovu* groznicu“ i „ova biljka leči *onu* groznicu“. Prisećajući se brojnih takvih primera, kaže Toma, „kaže se da je *experimentum* da takva biljka leči groznicu“. Iskustvo je za Tomu skup sudova o pojedinačnostima. Poslednji korak indukcije jeste kada razum ispituje taj skup pojedinačnih iskustava i kada „uzima ono zajedničko što se čvrsto uvrežilo u duši i razmatra ga bez razmatranja ijedne pojedinačnosti“. Tek je tada dostignut princip znanja „kada [lekareva] razmatranja stignu do činjenice da ta vrsta biljke leči groznicu naprosto“.¹⁰

Indukcija i izvesnost principa

Ako Toma ima na umu uzročni tip principa pri razmatranju indukcije u strogom smislu, kako se tvrdi u ovom tekstu, onda javlja se sledeći problem. Bilo da su aksiomi i definicije stečeni indukcijom ili ne, smatramo ih za sigurno istinite na osnovu odnosa između njihovih termina. Ukoliko bi neko pitao zašto, na primer, verujemo da je celina veća od svog dela ili da je čovek razumna životinja, mogli bismo odgovoriti da je to ono što *celina*, *deo* ili *čovek* znači. Ukoliko, s druge strane, neko zatraži da objasnimo zašto smatramo da ova vrsta biljke leči groznicu naše će objašnjenje biti opis induktivnog procesa koji je vodio do zaključka. No, sledeći Aristotela, Toma smatra da izvesnost našeg znanja zavisi od izvesnosti njegovih principa. U kojem je onda smislu opravdano smatrati da indukcija nudi izvesno znanje uzročnih principa?¹¹

Šmit tvrdi da opravdanje za univerzalan zaključak do kojeg se stiglo indukcijom mora „nekako biti nađeno u zajedničkoj prirodi“ (Schmidt 1966: 294), što će reći da predikat u propoziciji mora biti esencijalno svojstvo subjekta. Izvesnost indukcije po Šmitu počiva na jednoj vrsti nepotpunog zahvatanja zajedničke prirode subjekta i esencijalnog sadržavanja predikata u tom subjektu. Šmitovo tumačenje ovde vrlo dobro funkcioniše. S jedne strane, indukcija ne može počivati na potpunom zahvatanju prirode subjekta i, na osnovu toga, na dedukciji iz njenih esencijalnih svojstava, pošto to uopšte ne bi bila indukcija, već demonstracija. S druge strane, i Toma tvrdi

10 Za razliku između iskustva i veštine, up. *In I Meta.*, l. 1, no. 24.

11 Za značenje *certitudo* u ovom kontekstu kod Tome, vidi Stump 2003: 230–231, Griffin 1954.

da nema nauke o slučajnom i akcidentalnom,¹² te ni principi koji utemeljuju *scientia* zasigurno ne mogu biti o nečemu čisto akcidentalnom.¹³ Sama indukcija mora rezultirati samo u propozicijama koje mogu poslužiti kao principi demonstrativnog znanja, tako da mora proizvesti propozicije koje izražavaju neko esencijalno svojstvo subjekta.

Ako se prihvati da nekompletno poimanje esencijalne prirode subjekta nudi osnovu za indukciju uzročnih principa i dalje ostaje upitno može li takvo nekompletno zahvatanje obezbediti osnovu za tvrdnju da indukcija rezultira u dispoziciji (*habitus*) koja je „o onom što je istina“?¹⁴

Pozivajući se na *Metafiziku* (1022b 10), Toma kaže da je *habitus* stanje „prema kojemu se onim čime se raspolaže raspolaže dobro ili loše“ (ST I-II, 49, 2). Kao kvalitet, *habitus* je prosta forma (ST I-II, 54, 4sc), ona je modifikacija prirode da bi se prirodi pomoglo da bolje postigne cilj, što je u slučaju ljudskog razuma spoznaja istine. *Intellectus* je *habitus* prvih principa što pripada razumskom delu duše (ST I-II, 50, 4 s.c.). Primajući formu na način koji podseća na trpno stanje, razum je otvoren za kvalitativnu promenu koja mu postaje na određeni način stalna i teška za promenu (*In III Sent.*, d. 14, a. 1, qc. 2). U samom razumu ima šest glavnih vrsta ovakvih stečenih dispozicija: veština, razboritost, poimanje, nauka, mudrost i vera. Poimanje, nauka i mudrost jesu spekulativne navike (*habitudines*), pošto se njima zahvataju prirode stvari i odnosi između njih.

Navike kao stalne dispozicije daju se steći na brojne načine, neke je Bog ulio, neke mogu nastati iz prirode stvari, a neke, moralne na primer, stečene su ponavljanim radnjama.¹⁵ *Habitus* koji nastaje na osnovu prirode može poticati od vrsne ili pojedinačne prirode stvari, ali može imati i neku vrstu pomešanog izvora, delimično od prirode, a delimično od spoljašnjeg principa (ST I-II, 51, 1). *Habitus* razuma je takav: „[U] ljudskim bićima postoji izvesna prirodna navika koja postoji delimično po prirodi, a delimično od nekog spoljašnjeg uzroka... [S]hvatanje prvih principa naziva se prirodna navika (*intellectus principiorum dicitur esse habitus naturalis*). Jer, samoj prirodi razumske duše pripada to da kada je čovek jednom shvatio šta je celina, a šta deo odmah će opaziti da je svaka celina veća od svog dela i slično je s

12 Naravno, ovo je potrebno precizirati. Akcidencije Toma deli na tri vrste: a) svojstvene akcidencije koje su uzrokovane principima vrste i nužno se primenjuju na sve članove vrste, npr. ljudska sposobnost za smeh; b) neodvojive akcidencije koje imaju stalan uzrok u subjektu, npr. to da je životinja muškog ili ženskog pola i c) odvojive akcidencije koje nemaju stalan uzrok u subjektu, kada neko šeta ili sedi. Svojstvene akcidencije mogu biti deo *scientiae*. Za akcidencije kod Tome, vidi Reynolds 2002: 194–196, 211–215; vidi i Milidrag 2019: 170–177.

13 Za analizu aristotelovske demonstracije, vidi Owens 1964.

14 „[F]ilozof stavlja nauku, mudrost i shvatanje (*scientia, sapientia, intellectus*), što je posedovanje prvih principa, u razumski deo duše (*intellectiva parte animae*)“, ST I–II, 50, 4 sc.

15 To Toma razmatra u 51. pitanju prvog dela drugog dela (*prima secundae*) *Sume* (ST I–II, 51, 4).

drugim principima. No, to šta je celina a šta deo, to se ne može znati osim pomoću inteligibilnih likova (*species intelligibilis*) koji su primljeni od fantazama i s tog razloga Filozof nam na kraju *Druge analitike* pokazuje da spoznaja principa dolazi od čula (*cognitio principiorum provenit nobis ex sensu*)¹⁶, (ST I-II, 51, 1 sc).

Intellectus je *habitus* od prirode u smislu da će razum po vlastitoj prirodi odmah shvatiti principe kao *svaka celina veća je od svojih delova* čim budu shvaćena značenja pojmova *celina* i *deo* kroz proces apstrahovanja. Spoljašnji je princip akt čulnosti jer razumevanje značenja termina prvih principa zahteva fantazam. Akvinac ovde nigde ne pominje da razum potrebuje indukciju za dostizanje principa. Jednom kada su primljeni inteligibilni likovi kroz apstrahovanje iz fantazama, razum po vlastitoj prirodi pristaje uz princip.

Može li se rečeno primeniti na poimanje uzročnih principa? Ljudski razum ne dostiže te principe direktno i neposredno čim shvati značenje termina. Za njih su neophodni ponovljeni spoznajni akti, čulno opažanje, pamćenje, iskustvo brojnih primera i zaključivanje o zajedničkim osobinama. *Habitus intellectusa* dolazi i od indukcije i od prirode.

Toma malo raspravlja o razumu u *Komentar*u *Druge analitike*. Nešto detaljnije opisuje ga u *Komentar*u *Nikomahove etike*. Razum je „pojedinačna navika kojom čovek pomoću svetla aktivnog razuma prirodno spoznaje nedemonstrabilne principe (*intellectus non pro ipsa potentia intellectiva, sed pro habitu quodam quo homo ex virtute luminis intellectus agentis naturaliter cognoscit principia indemonstrabilia*)“ (*Sententia Ethic.*, lib. 6, 1. 5, n. 5). Oni su „odmah spoznati na osnovu razumevanja njihovih termina“ (isto), tvrdi on i navodi primer dela i celine. Razlog zašto je habitualno posedovanje prvih principa nazvano razumom jeste to što je svojstveni predmet razuma suština stvari, a principi su spoznati kada se razume suština stvari.¹⁶

U *Komentar*u *Etike* jasno je da je reč o vrsti principa čija je istina očita čim se razume značenje termina. Otud, važno je držati na umu da nisu svi principi te vrste. Toma prihvata uzročne principe kao vrstu nedemonstrabilnih principa, ali za spoznaju istine takvih principa nije dovoljno razumevanje značenja termina. Osim toga, indukcija u strogom smislu uključena je samo u stizanje do uzročnih principa i pristajanje uz njih. Zato, kad Toma objašnjava kako se dolazi do razumevanja i pristajanja uz neuzročne principe, kao što su aksiomi i definicije, ono što treba da se traži jeste objašnjenje kako se znaju takvi principi bez pozivanja na indukciju i to je upravo ono što nalazimo u *Komentar*u *Etike*. Tu svetac ukratko objašnjava kako se dolazi do spoznaje aksioma, uz uočljivo odsustvo indukcije. Ono što je nužno jeste shvatanje šta znače termini aksioma.

16 „U trećoj knjizi spisa *O Duši* kaže da je svojstveni predmet razuma suština stvari (*quod quid est*). Zato je spoznaja principa koji su odmah spoznati kada se razume suština stvari odgovarajuće nazvana 'razum'“, isto.

Međutim, i to je ključno, razumeti šta je to celina i šta je to deo zahteva barem čulni podatak o celini i delu, tako da razum može apstrahovati i stvoriti pojmove celine i dela, te prosuditi da oni stoje u određenom odnosu. Kako kaže Haldejn, za Tomu „*inductione* nije proces sakupljanja pojedinačnosti i postavljanja tvrdnji o budućim slučajevima, već je razumska aktivnost apstraktivne indukcije: dolazak do univerzalnog na osnovu pojedinačnog“.¹⁷ Za Tomu nije potrebno nikakvo dalje zaključivanje, pošto tvrdi da je princip direktno pojmljen čim su razumevani termini, što će reći da ne smatra da indukcija *u strogom smislu* ima ikakvu ulogu (proces zaključivanja koji zahteva ponavljane opažaje i suđenja).

* * *

Svakako se može postaviti pitanje kako Akvinac može smatrati da principi zadbijeni indukcijom mogu poslužiti kao izvestan temelj za demonstraciju. „Klasično“ tumačenje odgovornost za to prebacuje na razum: pošto je indukcija nedovoljna za obezbeđivanje izvesnosti, neophodno je nekakvo intuitivno zahvatanje koje garantuje izvesnost.¹⁸ No, kako se pokazalo, nikakva intuicija nije potrebna. Osim toga, takvo tumačenje polazi od pogrešne pretpostavke da Toma pokušava da ponudi objašnjenje kako indukcija može obezbediti izvestan temelj za demonstraciju. Obezbeđivanje sigurnog temelja ili nepogrešive spoznaje (uzročnih) principa nije cilj Tominog objašnjenja indukcije, niti je cilj njegovog opisa *intellectusa*. Umesto toga, u *Komentaruru Druge analitike* on nudi objašnjenje toga šta su nedemonstrabilni principi i kako se do njih dolazi. Kod Tome, „[n]aša spoznaja spoljašnjeg sveta polazišna je tačka za filozofsku refleksiju čiji zadatak nije da opravda tu spoznaju, već da je objasni, da ponudi objašnjenje opsega spoznaje, njenu genezu i njene operacije“.¹⁹ Skeptička briga naprosto nije ono što je motivisalo dominikanskog učitelja (naravno, osim razloga koji su motivisali Aristotela da ustvrdi postojanje nedemonstrabilnih principa, izbegavanje beskonačnog regresa i kružnog zaključivanja).

Predrag Milidrag
Institut društvenih nauka
Beograd

17 Haldane 2002: 104.

18 Up. Christianson 1988.

19 Haldane 1999: 38. U tekstu, Haldejn pokazuje razliku u poimanju onog šta je epistemologija bila za srednjovekovne, a šta za moderne mislioce. Dok je za prve to objašnjenje kako dolazimo do spoznaje principa, suočeni sa skepticizmom moderni filozofi preobražavaju cilj epistemologije u „obezbeđivanje temelja za spoznaju“: „Taj pomak od naturalizovane na fundacionalističku epistemologiju ima nekoliko posledica, od kojih nije najmanje bitna nastanak induktivnog skepticizma“ (39). E. Stamp vrlo detaljno navodi razloge zašto Toma nikako ne može zastupati fundacionalizam; up. Stump 1991, 2003: 217–243.

Literatura

a) Originalna dela

—*Corpus thomisticum*. Dostupno na <http://www.corpusthomicum.org> (posećeno 1. februara 2020).

—(1961) *Commentary on the Metaphysics*, translated by John P. Rowan, Chicago: Henry Regnery Company.

—(1962) *Expositio libri Peryermeneias*, commentary by Thomas Aquinas finished by Cardinal Cajetan, translated by Jean T. Oesterle, Milwaukee: Marquette University Press.

—(1964) *In duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis expositio*, prir. M.-R. Cathala, R. M. Spiazzi, Turin, Roma: Marietti.

b) Ostalo

Barker, Mark J. (2012). „Experience and Experimentation: The Meaning of *Experimentum* in Aquinas“, *The Thomist* 76: 37–71.

Christianson, Joseph (1988). „Aquinas: The Necessity and Some Characteristics of the Habit of First Indemonstrable (Speculative) Principles“, *The New Scholasticism* 62: 249–296.

Conway, Pierre (1959). „Induction in Aristotle and St. Thomas“, *The Thomist* 22: 336–365.

Fabro, Cornelio (1938). „Knowledge and Perception in Aristotelic-Thomistic Psychology“, *The New Scholasticism* 12: 337–365.

Griffin, John Joseph (1954). „The Interpretation of the Two Thomistic Definitions of Certitude“, *Laval Théologique et Philosophique* 10: 9–35.

Haldane, John (1999). „Insight, Inference, and Intellection“, *Proceedings of the American Catholic Philosophical Association* 73: 31–45.

Haldane, John (2002). „A Thomist Metaphysics“, u Richard M. Gale (ed.) *The Blackwell Guide to Metaphysics*, London: Blackwell Publishers, str. 87–109.

Lennon, J. L. (1960). „The Notion of Experience“, *The Thomist* 1960: 315–344.

MacDonald, Scott (1993). „Theory of Knowledge“, u Norman Kretzman, Eleanore (eds.) *The Cambridge Companion to Aquinas*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 160–195.

Milidrag, Predrag (2019). *Ustrojstvo stvorenog bića u De ente Tome Akvinskog*, Beograd, Novi Sad: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Akademska knjiga.

Owen, Bennet (1941). „Saint Thomas' Theory of Demonstrative Proof“, *Proceedings of the American Catholic Philosophical Association* 17: 76–88.

Owens, Joseph (1964). „The 'Analytics' and Thomistic Metaphysical Procedure“, *Mediaeval Studies* 26: 83–108.

Reynolds, Philip L. (2002). „*Per se accidentis*, accidental being and the theology of the Eucharist in Thomas Aquinas“, *Documenti e studi sulla tradizione filosofica medievale* 13: 193–230

Schmidt, Robert W., S.J. (1966). *The Domain of Logic According to Saint Thomas Aquinas*, The Hague: Martinus Nijhoff.

Stump Eleonore (1991). „Aquinas on the foundations of knowledge“, *Canadian Journal of Philosophy* 21 (supl.): 125–158.

Stump, Eleanore (2003). *Aquinas*, London, Routledge.

Predrag Milidrag

**The Role of Induction in the Cognition of
Non-demonstrable Principles in Aquinas**
(*Summary*)

The analysis of the 20th *lectio* of the second book of the Aquinas's *Commentary on the Posterior Analytics* shows that he recognizes four types of non-demonstrable principles: axioms, definitions, hypotheses and so-called causal principles. The comparison of the axioms and the causal principles shows that the induction is necessary for the cognition of later ones; the interpretation that induction has the role in the cognition of all types of non-demonstrable principles is dismissed. The article makes the distinction between broad sense of induction (all cognition with the basis in sensed singulars) and strict sense of induction (the inductive process described in the *Second Analytics*). In the strict sense, the induction has no role in the cognition of the axioms; nevertheless, in wider sense of the repeated sensations its role is to provide sensory information on the basis of which the intellect can apprehend the meaning of the terms used in the axiom.

KEYWORDS: induction, non-demonstrable principles, causal principles, *Commentary on the Posterior Analytics*, universals, Robert Schmidt.